

Подільський економічний район

Площа	60,9 тис.км ² .
Населення	4263,9 тис. осіб (на 01.01.04).
Склад	Вінницька, Тернопільська і Хмельницька області.

Подільський економічний район має зручне економіко-географічне положення, що визначається його центральністю, сусідством з відносно промислово розвиненими Центральним та Карпатським, Поліським і Причорноморським економічними районами і Республікою Молдовою. По його території проходять важливі залізничні магістралі та безрейкові шляхи сполучення. Це сприяє встановленню тісних економічних зв'язків з головними містами Правобережної частини України — Києвом, Одесою, великими центрами західних областей — Львовом, Івано-Франківськом, Чернівцями, а також: Промислового Придніпров'я — Дніпропетровськом і Запоріжжям.

За територією економічний район посідає четверте місце серед економічних районів України (10,9 % від території держави), що створює можливості для його комплексного економічного й соціального розвитку. Протяжність території з півночі на південь 240 км, із заходу на схід — 370 км. Район лежить у центральній частині Правобережної України, на Подільській і Придніпровській височинах, у лісостеповій зоні республіки з родючими ґрунтами та достатнім зволоженням, що сприяє розвитку агропромислового комплексу. Таке положення позитивно позначається на територіальній організації виробництва. Близькість району до державного кордону України з Білоруссю, Молдовою, Румунією, Польщею, Угорщиною, Словаччиною дає змогу розвивати на його території галузі виробництва, продукція яких експортується або може експортуватися у ці країни.

Місце Подільського економічного району в економіці України визначається насамперед виробництвом тут товарів народного споживання, продукції сільського господарства (4,2 %), харчової (12,1 %), будівельних матеріалів (8,0 %), тканин (41,1 %), розвитком деревообробної, целюлозно-паперової (6,6 %) та деяких інших галузей промисловості.

Економічна оцінка природно-ресурсного й виробничого потенціалу.

У районі великі запаси сировини для промисловості будматеріалів. Так, у Вінницькій області велике господарське значення мають родовища будівельного каменю. В області виявлено близько 50 родовищ гранітів, гнейсів, пісковиків. Область має значні запаси вапняків, мергелю, крейди, гіпсу, різних глин і піску. У Тернопільській області розташовано більше 300 родовищ вапняків, крейди, мергелю, гіпсу, кварцових пісків, цегляно-черепичних глин та інших будівельних матеріалів. Запаси сировини для промисловості будматеріалів є і в Хмельницькій області, у т.ч. 9 родовищ вапняків, родовища крейди, глини, пісків, будівельного каменю (40 родовищ). Вапняк в основному добувається відкритим способом і широко використовується в технологічному процесі при виробництві цукру (7 родовищ карбонатної сировини для цукрової промисловості знаходяться в Хмельницькій області, 3 - у Вінницькій). За покладами гіпсу Поділля займає в Україні друге місце після Донбасу. Піщаники придатні для виготовлення точив, брусків і т.д., а мергель - для виробництва цементу. Район має значні родовища каолінів (у Вінницькій області - 4 родовища, де щорічно добувають 0,28 тис. т, у Хмельницькій області - 8 родовищ). Як відомо каолін використовується в порцеляно-фаянсовій, паперовій, гумовій, парфумерній промисловості.

Паливні ресурси представлені бурим вугіллям і торфом, що має місцеве значення у Вінницькій області, торфом у Хмельницькій (5% запасів України, 1,1% загальноукраїнського видобутку торфу), невеликими родовищами гірських сланців у Наддніпрянщині в

Тернопільській області, які не розробляються. Таким чином, район не має запасів паливно-енергетичних ресурсів, отже, доцільно використовувати малу гідроенергетику, а також нетрадиційні види енергетичних ресурсів.

З інших природних ресурсів слід зазначити значні запаси фосфоритів у Тернопільській області, що не мають поки що промислового значення, а також родовища фосфоритів у Хмельницькій області, які можливо в найближчій перспективі будуть використовуватися промисловістю.

В районі також є родовища мінеральних вод (Вінницька, Тернопільська, Хмельницька області), що варто також розглядати як потенціал для розвитку регіону. У Вінницькій області джерела мінеральних вод знаходяться в с. Житники (біля м. Козятин) і смт Литовці, радонова вода - у Хмільнику. У Тернопільській області ведеться промисловий розлив столових мінеральних вод у Тернопільському і Борщівському районах: «Тернопільська»; «Медобори», «Перлина гір». Недалеко від Микуленців знаходиться родовище лікувальних грязей. У Хмельницькій області джерела мінеральних вод знаходяться в Городоцькому районі поблизу Сатанова (типу Нафтуса), у м. Полонне (радонові), у Кам'янець-Подільському та Дунаєцькому районах. Є також промисловий розлив мінеральних вод «Регіна», «Поляна-Подільська», «Збручанська», «Острозька», «Маківська». У с. Млінівці (Чортківського району) функціонує українсько-чеське СП «Добра вода» (розлив природної води зі свердловин).

Лісові ресурси невеликі, у районі існує проблема лісовідновлення, захисту лісів від шкідників, хвороб і пожеж.

Подільський район багатий земельними ресурсами: переважають чорноземні і сірі лісові ґрунти. Високий рівень освоєння земель для господарського використання. Використовуються також осушені землі. Це головне багатство регіону. У структурі сільськогосподарських угідь орних земель 84,4 % — це найвищий показник серед економічних районів України. Пасовищ і сіножатей найбільше у північній частині економічного району.

Агрокліматичні умови регіону сприятливі для оброблення зернових і технічних культур, для розвитку садівництва, баштанництва і виноградарства (на Півдні). Природно-ресурсний потенціал подільських областей — один з основних чинників розвитку та спеціалізації господарства, формування їх транспортно-економічних зв'язків. Тому раціональне використання природних ресурсів району, всебічне ресурсозбереження є важливими чинниками розвитку та розміщення його продуктивних сил.

Населення і трудові ресурси. Більшість населення економічного району (53,1 %) проживає в селах, у т.ч. в Тернопільській області — 57,2 %, у Вінницькій — 53,7 %. Сільське населення району розміщене нерівномірно. Найбільша густина його в центральних і південних частинах і переважно в середніх (на 500-1000 жителів) та великих (понад 1000 жителів) селах.

Подільський економічний район є одним з найменш населених районів України. Станом на 01.01.04 р. на його території проживало 4263,9 тис. осіб (шосте місце в країні). Середня густина населення — 70,6 осіб/км². Найгустіше заселене Придністров'я (117 осіб/км²), значно рідше — північна частина району (56 осіб/км²). Чисельність населення нині нижча від довоєнної. За останні 10 років вона зменшилася на 5,8 %, що зумовлено демографічними процесами, які характеризуються поступовим зниженням темпів природного приросту населення. Тепер Подільський економічний район належить до районів з від'ємними показниками природного приросту населення. За 1994-2002 рр. вмирало більше, ніж народжувалося, в середньому на 21 тис. осіб. Найменше дітей з розрахунку на 1000 осіб народжувалося у Вінницькій області, де коефіцієнт природного руху населення становив мінус 8,3 %; в Тернопільській області — мінус 5,4 %. На Вінниччині цей показник дещо перевищує середній по країні (мінус 7,6 %). Причинами цього є насамперед високий рівень

зайнятості жінок у суспільному виробництві, зростання кількості розлучень (48 % від кількості шлюбів), незадовільні житлово-побутові умови молодих сімей, їхні невисокі доходи тощо. Висока смертність та переважна чисельність людей похилого віку у сільських населених пунктах впливають на соціально-економічні умови. У більшості міських поселень (Тернопіль, Хмельницький, Вінниця) приріст від'ємний: за останні 4 роки чисельність населення тут зменшилася на 46 тис. осіб.

Трудові ресурси економічного району становлять 2639,1 тис. осіб, або 60,4 % від загальної чисельності його населення і 8,9 % від працездатного населення України, що на 0,4 % більше за середній по Україні. Кількість працездатних щороку зменшується, особливо в сільських місцевостях, що зумовлює зростання демографічного навантаження на зайняте населення. У всіх областях економічного району осіб, молодших за працездатний вік, менше, ніж старших. Всього по району осіб, старших за працездатний вік, налічується 990,3 тис, або 24,9 % від усього населення району.

У міських поселеннях значно вища частка працездатного населення, ніж у сільській місцевості, в них також менша частка людей пенсійного віку.

Рівень зайнятості в економічному районі становить близько >5 %. це майже закономірно для сьогодення, оскільки певна частина працездатного населення зайнята в домашньому та присадибному господарстві, яке за останні роки значно зросло.

Найбільше зайнятих (65,8 %) у промисловості й державних установах та організаціях. Найвищий рівень зайнятості у Вінницькій області (62,9 %), найнижчий — у Тернопільській (46,1 %). Понад 10 % працездатного населення працює в сільському господарстві і майже 1/3 — в невиробничій сфері.

Аналіз зайнятості трудових ресурсів свідчить про те, що в економічному районі, насамперед у містах, особливо малих, є значні надлишки працездатного населення, що призводить до безробіття.

Ринкові відносини в сільському господарстві передбачають існування різних форм власності на землю. У 2002 р. в районі працювало 3042 фермерських господарства (7,1 % від кількості їх в Україні), у володінні яких було 176,8 тис. га. Багато сільських жителів збільшили свої земельні наділи, що деякою мірою зменшило відтік молодих людей із села, сприяє омолодженню трудових ресурсів. В економічному районі молодь навчається у 47 професійно-технічних закладах освіти, 54 вищих навчальних закладах I-II і 24 вищих закладах освіти III-IV рівнів акредитації. Це сприяє зростанню кількості освічених людей, які працюють в галузях невиробничої сфери — освіті, культурі, торгівлі, побутовому обслуговуванні та ін. У невиробничій сфері зайнято 38 % людей з вищою і середньою спеціальною освітою від усіх зайнятих у господарстві економічного району. Звичайно, найбільше таких спеціалістів працює в установах освіти, охорони здоров'я, в промисловості. Все це створює можливості для розвитку в районі трудомістких галузей господарства.

Подільський економічний район добре забезпечений трудовими ресурсами, які можуть бути використані як у його межах, так і в інших регіонах України.

Особливості формування і функціонування територіально-виробничого комплексу району

Економіка Подільського економічного району має значні можливості для подальшого всебічного комплексного розвитку. Вона може успішно розвиватися з урахуванням специфіки природних і трудових ресурсів, географічного положення, галузей промисловості, що склалися історично, трудових навичок населення, а також: потреб району і країни.

Більшість галузей промисловості району, зокрема машинобудівна, електротехнічна, електронна, хімічна, легка, потребують доставки сировини з інших областей та з-за кордону. Для сільського господарства ввозяться машини, добрива, насіння деяких культур, нафтопродукти та ін. Район, у свою чергу, постачає іншим областям України і за рубіж продукцію свого виробництва, особливо сільськогосподарську та харчової промисловості. Тому району необхідне зміцнення економічного співробітництва з іншими економічними районами України.

Промисловість. Територіально-виробничий комплекс Подільського економічного району

формується під впливом природно-ресурсного середовища, розселення населення, виробничої та невиробничої сфер. Провідну роль у виробничій сфері відіграє промисловість (53 % сукупної вартості товарної продукції промисловості і сільського господарства).

Обсяг виробництва промислової продукції з розрахунку на одну особу нижчий за середній показник по Україні на 39,4 %, а сільськогосподарської — вищий на 35 %.

Подільський економічний район спеціалізується на виробництві сільськогосподарської продукції та її промисловій переробці, тому основною в галузевій структурі промисловості тут є харчова (12,8 % її частки в Україні). Галузева структура її включає цукрову, молокопереробну, м'ясну, консервну, кондитерську, спиртово-горілчану та інші галузі. В районі 61 цукровий завод. Виробництво цукру-піску залежно від року становило від 26,6 % у 1985 р. до 24,3 % у 2002 р. від загального показника по Україні за останнє десятиріччя і за останні 12 років зменшилося на 1409,1 тис. т. Причини цього — низькі ціни, застаріле обладнання цукрових заводів: із 48 цукрозаводів Вінницької і Хмельницької областей більше половини збудовані ще в минулому столітті.

Відходи цукроваріння використовують 23 заводи спиртово-горілчаної промисловості. Вони виробляють спирт, етиловий спирт, сухий лід, тверду вуглекислоту, етанол, мелясовий і картопляний спирт, горілку.

Найважливіші види вироблюваних у районі харчових продуктів — борошно, м'ясо, масло, жирні сири, хліб і хлібобулочні вироби, продукти з незбираного молока. Обсяг їх виробництва, крім хліба і хлібобулочних виробів, значно перевищує середньореспубліканський показник, особливо це стосується виробництва м'яса, масла та сирів жирних.

Борошномельна промисловість представлена потужними підприємствами у Вінниці, Вапнярці, Гайсині (Вінницька область). В останні роки побудовані і працюють в сільській місцевості десятки млинів.

Виробництво м'яса в районі у 2002 р. зменшилося проти 1985 р. на 203 тис. т, або на 72,8 %, у зв'язку з обмеженням сировинної бази, низькою купівельною спроможністю населення, організацією м'ясопереробних цехів у сільськогосподарських підприємствах. Деякі м'ясокомбінати виробляють також яєчний порошок, яєчні сушені жовток і білок, яєчний рідкий жовток для виробничих цілей, олію, гідрогенізовані жири, мило, гематоген, шлунковий сік, білкові кровозамінники, займаються загальною торгівлею.

Молочна промисловість розвинена практично в кожному адміністративному районі. Основна її продукція — вершкове масло, сир, молочні продукти, в т.ч. консервовані, сухе знежирене молоко, казеїн. Діють 9 підприємств з виробництва сухого знежиреного молока, 6 з яких у Вінницькій області.

Приблизно 80% сухого знежиреного молока підприємства експортували до Великої Британії, Франції, Німеччини, Японії, Росії. Однак, потужного удару по молочній промисловості регіону завдала демпінгова політика найбільших світових виробників молочної продукції. Ціни впали до найнижчого показника.

Олійна промисловість району представлена 21 підприємством з виробництва олії, здебільшого у селищах міського типу Вінницької області. Найбільшим у виробництві олії й жирів є Вінницький олійно-жировий комбінат. На ньому переробляють місцеве та привізне насіння соняшнику.

Машинобудування в регіоні представлено цілою низкою галузей і виробництв: електротехнічною промисловістю (Кам'янець-Подільський), верстатобудуванням, сільськогосподарським машинобудуванням, виробництвом устаткування для харчової промисловості.

У регіоні випускають сільськогосподарську техніку, у т.ч. кормозбиральні комбайни (Хмельницький), устаткування для цукрової промисловості, верстати, інструменти, підшипники, устаткування для радіо, телебачення, зв'язку (Вінниця).

У Хмельницькій області серед найбільш рентабельних підприємств машинобудування є Кам'янець-Подільський завод сільськогосподарських машин, який випускає плуги для безот-

вального орання, комплектуючі для сільськогосподарської техніки та устаткування; Красилівський машинобудівний завод (печі шахтні вапно-обпалені для цукрових заводів); Старокостянтинівський завод «Металіст», Хмельницький завод ковальсько-пресового устаткування, Хмельницький завод «Будмашина» (устаткування для цегляних заводів та лляної промисловості), ВАТ «Шепетівський завод культиваторів», Хмельницький КАТЮН (телевізори, конденсатори, устаткування спеціальне, технологічне, відеомонітори) та ін.

У Вінницькій області: ВАТ «Вінницький завод тракторних агрегатів» (вузли, запасні частини для тракторів і комбайнів), ВАТ «Калинівський машинобудівний завод» (устаткування для цукрових заводів), Вінницький підшипниковий завод.

У Тернопільській області працює 3 підприємства машинобудування і тракторобудування, в т.ч. Тернопільський комбайновий завод, який випускає садово-городній інвентар, сільськогосподарські машини. Електронна промисловість представлена Тернопільським ВАТ «КВАНТОР».

З інших галузей варто виділити *хімічну* промисловість, що випускає мінеральні добрива, медикаменти, гумові і пластмасові вироби, синтетичні миючі засоби. Серед стабільно працюючих підприємств регіону відзначають ВО «Хімпром» (Вінниця), який випускає фосфорне добриво, білу сажу, українсько-угорське СП «Вінпласт», що випускає товари господарського призначення, ПКП «Спецбуд» (м. Вінниця), що випускає труби поліетиленові.

Паливно-енергетичний комплекс у регіоні переважно базується на привізному паливі. В енергетиці основну роль відіграє теплоенергетика. У Вінницькій області знаходиться одна з найбільших теплових електростанцій України - Ладижинська ДРЕС, що забезпечує електроенергією й інші області. Розвинена мала гідроенергетика (Дністровська ГЕС).

Атомна енергетика представлена Хмельницькою АЕС (м. Не-тішин). Нині розглядається питання про добудування другого енергоблоку Хмельницької АЕС за кошти українських банкірів. Керівництво ХАЕС гарантує повернення банкам 500 млн. грн. (стільки потрібно для добудування блоку) упродовж 2005-2006 р. за умови, що блок запрацює у 2004 році.

До речі, у регіоні є унікальне підприємство - Вінницький алмазопереробний завод «Кристал», з 1998 року воно обробляло тільки давальницьку сировину іноземних партнерів, але змогло знайти вихід на світовий ринок діамантів. З травня 2003 р. Вінницький завод «Кристал» освоїв випуск нової унікальної продукції. Крім брильянтових прикрас, налагоджено виробництво надміцних алмазних виробів для застосування в мікрохірургії ока (леза тонше павутинки). Алмазними виробами вже зацікавилися офтальмологічні клініки Гонконгу, Ізраїлю та інших держав.

Агропромисловий комплекс. АПК має в регіоні надзвичайно важливе значення, незважаючи на спад обсягів виробництва як у сільському господарстві, так і в харчовій промисловості. Так, у Вінницькій області індекс продукції сільського господарства в 2000 році складав 53% від рівня 1990 року, у Тернопільській -52,9%, Хмельницькій - 56%. Свого часу це був регіон з високим рівнем інтенсифікації сільськогосподарського виробництва. Основна специфікація Поділля - бурякоцукровий, зерно-промисловий комплекси, молочно-м'ясне скотарство, свинарство. Велике значення зберігає вівчарство, птахівництво, ставкове рибництво, бджільництво, конярство, хутрове звірівництво. Птахівництво більше збереглося у Вінницькій (більше 50% до рівня 1990 року) і Тернопільській (більше 60%) області.

Рослинництво залишається провідною галуззю господарства регіону (більше 60% загального обсягу валової продукції сільського господарства).

Серед зернових культур найбільше поширення одержала озима пшениця, кукурудза на зерно, зернобобові. Крім того, вирощують яровий ячмінь, гречку, просо. Однак у 2000 році

виробництво зерна у Вінницькій області склало 56,7% рівня 1990 року, у Тернопільській - 56,1% , Хмельницькій - 60,2% .

Основною технічною культурою традиційно є цукровий буряк, крім того, вирощують соняшник і тютюн, овочі і картоплю. Традиційним для Поділля є садівництво і ягідництво, які свого часу досить вдало поєднувалися з буряківництвом і зерновим господарством.

Транспорт. Подільський економічний район має розвинену мережу залізничних і автомобільних доріг. Тут розвинені авіаційний і річковий транспорт. Важливе значення має трубопровідний транспорт. Але провідна роль належить залізничному й автомобільному транспорту. Залізничний транспорт у регіоні є найбільш розвиненим (середня густота залізниць складає 42 км на 1000 км² території, що вище середнього українського показника).

Основні залізничні магістралі: Київ — Вінниця - Могилів-Подільський - Чернівці; Одеса - Жмеринка - Львів, Козятин -Шепетівка - Здолбунів, Тернопіль - Чернівці, Шепетівка - Кам'янець-Подільський та ін. Найважливіші залізничні вузли: Вінниця, Жмеринка, Козятин, Вапнярка, Шепетівка, Тернопіль, Чортків, Хмельницький.

Основні автомагістралі: Київ - Вінниця - Хмельницький -Тернопіль; Кременець - Тернопіль - Заліщики, Шепетівка -Хмельницький - Кам'янець-Подільський, Вінниця - Немирів -Могилів-Подільський. Автомобільний транспорт значною мірою забезпечує внутріобласні перевезення, а також міжобласні. Позитивним моментом є збільшення кількості автомобільних доріг із твердим покриттям. У Вінницькій області рух суден здійснюється Південним Бугом і Дністром, але обсяги перевезення вантажів (як і на інших видах транспорту) скорочується. У Тернопільській і Хмельницькій областях перевезення здійснюються також по Дніпру (пристань Заліщики, Тернопільська обл.)

Легка промисловість району має такі підгалузі: текстильну, трикотажну, швейну, взуттєву, шкіргалантерейну. Текстильне виробництво зосереджене у Тернопільському виробничому об'єднанні «Текстерно», Кам'янець-Подільській бавовняно-ткацькій фабриці, Кременецькій фабриці ватину, на Хмельницькій прядильно-ткацькій фабриці та ін. Нині ці підприємства відчувають гостру нестачу сировини. Незважаючи на це, економічний район дає 32,3 % тканин, вироблених в Україні. Крім бавовняних тканин (28,7 млн м² —у Тернопільському ВО «Текстерно»), у районі виробляють сукно, неткані матеріали, ватин, бавовняні килими, матраци й подушки з кінського волоса (прядивно-ткацька фабрика ВАТ м.Хмельник), ковдри, пледи. Фабрика «Світанок» у Жмеринці виготовляє прядиво, нитки кручені бавовняні, швейні, вишивальні, а також бавовняні тканини. Розширюються можливості закупівлі бавовни, яка надходить на «Текстерно» з Узбекистану, Єгипту, США.

Трикотажна підгалузь в економічному районі представлена невеликими підприємствами в Тернополі, Копиченнях Гусятинського району, Хмельницькому, які виробляють трикотажний одяг, панчішні вироби, кімнатні тапочки та різну невластиву для них продукцію народного споживання з металу. У 2002 р. район виробляв 2,8 % від загальної кількості трикотажних виробів, що продукуються в Україні.

У швейній підгалузі функціонують 33 підприємства, з них 17 — у Вінницькій області, 14 — у Тернопільській і два — у Хмельницькій. У ній зайнято понад 10000 працівників. Найбільші швейні підприємства у Вінниці, Тернополі, Шумську, Чорткові, Могилеві-Подільському, Слауті, Хмельнику та ін. Номенклатура їхньої продукції досить широка: готовий одяг, текстиль, халати для роботи на складах, спецвізки, захисний робочий одяг, рукавиці з брезенту, формений одяг, одяг і вироби з хутра, білизна жіноча, корсетна й нічна, побутові постільні речі, водонепроникний одяг. Швейні підприємства Вінниці та Тернополя частину продукції експортують у США, Австрію, Німеччину.

Взуттєва промисловість в економічному районі розвинена недостатньо і представлена підприємствами «Взутекс» у Хмельницькому, Тербовлянською, Хмельницькою і Тульчинською взуттєвими фабриками та ще кількома невеликими підприємствами, що виготовляють стандартне взуття.

Шкіряно-галантерейне виробництво є в Тернополі, Вінниці, Хмельницькому, Залізцях, Вишнівці; хутрове — у Жмеринці.

На основі місцевих мінеральних ресурсів розвинулася потужна промисловість *будівельних матеріалів*, яка здебільшого забезпечує потреби району. Тут видобувають і обробляють будівельний та жорновий камінь, виготовляють блоки з вапняку й опоки, цеглу, черепицю, цегельний бетон, вапно, шлако-вапнякові блоки, асфальт, толь та інші матеріали, які широко застосовуються в господарстві.

Найбільшими у будівельній промисловості вважаються: Гніванський, Жежелівський, Губниківський гранітні кар'єри; Кам'янець-Подільський цементний завод; Глухівський каоліновий комбінат; та багато ін.

Лісова промисловість представлена насамперед у Хмельницькій області.¹ Підприємства лісової і деревообробної промисловості функціонують у Хмельницькому, Шепетівці, Ізяславі, Кам'янець-Подільську, Летичеві, Славуті; виробництво паперу і картону - в смт Понінка, культуроварів - Хмельницькому, Кам'янець-Подільську, Шепетівці, музичних інструментів - в Ізяславі. У Вінницькій області деревообробна промисловість представлена такими центрами: Вінниця, Хмільник, Бар, Гайсин, Тульчин, Бер-шадь (виробництво меблів), Калинівка (деревинностружний комбінат), с. Росоша (виробництво паперу).

Невиробнича сфера.

Невиробнича сфера економічного району перебуває у тісному зв'язку з виробничою. До її складу входять освіта, наука, культура і мистецтво, охорона здоров'я, побутове обслуговування, торгівля, зв'язок, житлове будівництво, транспорт для перевезення пасажирів тощо.

Освіта й наука. В районі діє 3092 загальноосвітні школи, в яких працює понад 59,8 тис. учителів і навчається 634 тис. учнів. Кількість учнів у школах, починаючи з 70-х років, зменшується. Причиною цього є негативна демографічна ситуація. Крім того, щоразу більша частка учнів старших класів середніх шкіл переходить на навчання в профтехучилища, вищі навчальні заклади I-II рівнів акредитації Позашкільних дитячих закладів у районі понад 200. Це станції юних натуралістів, туристів, техніків, спортивні, художні та музичні школи, центри дитячої творчості та ін.

Дошкільне виховання здійснюється у дитячих садках і яслах, яких на території економічного району близько 2000. Більше половини з них функціонують.

Розміщення закладів на території району більш-менш рівномірне.

Вищих навчальних закладів освіти I і II та III і IV рівнів акредитації 78, у них навчається 105,1 тис. студентів стаціонарної та заочної форм навчання. Найвідоміші серед них Вінницька політехнічна академія, Тернопільська академія народного господарства, Кам'янець-Подільська сільськогосподарська академія, Вінницька медична академія.

Наука в економічному районі розвивається у вищих навчальних і наукових закладах і підприємствах. В ній зайнято понад 10 тис. осіб.

В районі діють 3117 бібліотек, в яких налічується понад 30 млн примірників книг і журналів, 7 професійних театрів, 34 державні музеї, в т.ч. 6 краєзнавчих.

Досить розгалуженою є мережа закладів охорони здоров'я. У районі працює 19,1 тис. лікарів, 49,0 тис. осіб середнього медичного персоналу. Найбільше забезпечені лікарями обласні центри (50 лікарів на 10 тис. жителів), а найменше — сільські місцевості.

У зв'язку з кризовими явищами в економіці та різким погіршенням матеріального становища людей зростає кількість хворих, матеріальна база в лікарнях не відповідає вимогам до неї. Знижується середньостатистичний вік життя чоловіків і жінок внаслідок зменшення мінімального рівня безкоштовної лікарської допомоги населенню, пристрасі до алкоголю та наркоманії, 52 види медичних послуг стали платними.

Торгівля і масове харчування тісно пов'язані з виробництвом. За останні роки набула розвитку приватна торгівля. Заклади торгівлі й громадського харчування розміщені переважно у містах і великих селах. В останніх функціонують продовольчі, промтоварні, а також спеціалізовані магазини. У невеликих селах, зазвичай, по одному магазину, де

продають промислові та продуктивні товари широкого вжитку. У структурі роздрібного товарообігу переважають непродовольчі товари (понад 59 %), серед них одяг, взуття, галантерейні вироби.

Підприємства побутового обслуговування розміщені переважно у містах і містечках району, у багатьох селах зовсім немає побутових підприємств. Платіжна криза значно зменшила обсяг побутових послуг.

У районі досить сприятливі умови для розвитку туризму та санаторно-курортного господарства. Найбільше приваблюють туристів такі об'єкти природи, як Кременецькі гори, Медобори, каньйони Дністра, гіпсові печери, дендропарки: Гермаківський, Полонський, Новосе-лецький та ін. Цілющі води типу «Нафтуса» в Гусятині й родонові у Хмельнику використовуються у курортних центрах для лікування.

Територіальна організація господарства.

Подільський економічний район складається з трьох економічних підрайонів, межі яких збігаються з межами адміністративних областей: Вінницької, Хмельницької і Тернопільської. У територіальному поділі праці республіки район виділяється високорозвинутою харчовою, легкою і машинобудівною промисловістю та виробництвом будівельних матеріалів. Переважає харчова промисловість, яка дає понад 60% валової продукції району. Район посідає також: провідне місце в державі за виробництвом цукрових буряків, зерна та продукції тваринництва.

У районі переважає тенденція до групового розміщення промислових підприємств і пов'язаних з ними об'єктів, тобто до створення промислових вузлів, а також до вдосконалення старих підприємств. У найбільших містах району (Вінниця, Хмельницький, Тернопіль) з промислових вузлів стали формуватися територіально-промислові комплекси, які зарекомендували себе як найефективніша форма розміщення продуктивних сил.

Вінниця (357 тис. осіб) має розвинену харчову, легку та хімічну промисловість. Головні підприємства: заводи тракторних агрегатів, інструментальний, приладобудівний, підшипниковий, суперфосфатний, електротехнічний та каменедробильний, масложировий комбінат, взуттєва, меблева і трикотажна фабрики, деревообробний комбінат.

У Хмельницькому (254 тис. осіб) є верстатобудівний, металообробний, механічний заводи, здійснюється виробництво аграрно-промислової техніки, електронних виробів, взуття, меблів, трикотажних виробів.

Тернопіль (228 тис. осіб) має розвинену промисловість (заводи електроапаратури «Ватра» і комбайновий, текстильний комбінат «Текстерно», ремонтно-монтажний комбінат, фарфоровий завод). Працюють підприємства харчової, швейної промисловості, будівельних матеріалів. Вінниця, Хмельницький, Тернопіль є значними навчальними, культурними і науковими центрами.

У Подільському економічному районі сформувалося 7 промислових вузлів: Жмеринка, Козятин і Могилів-Подільський — у Вінницькій; Кам'янець-Подільський і Шепетівка — у Хмельницькій; Кременецький і Чортківський — у Тернопільській областях. Жмеринка — важливий залізничний вузол з розвиненою металообробною, харчовою та легкою промисловістю; Козятин — транспортний вузол, тут розвинені харчова, будівельна та легка промисловість; Могилів-Подільський — машинобудування, приладобудування, устаткування для газової промисловості, фабрика швейна та нетканих матеріалів.

У Хмельницькій області промислові вузли розміщені в південній і північній її частинах: Шепетівка — металообробна, деревообробна промисловість, виробництво будівельних матеріалів, харчова та легка промисловість; Кам'янець-Подільський — машино- й приладо- та верстатобудування, харчова і швейна промисловість.

У Тернопільській області два промислових вузли мають міжрайонне значення: Чортківський — харчова промисловість, ремонт машин, деревообробка; Кременець — харчова промисловість, деревообробна, порошкова металургія, виготовлення текстильних виробів.

Промисловими центрами Вінницької області є: Погребище, Калинівка, Бар, Гайсин, Тульчин, Ладизин, Бершадь, Немирів; промислові центри Хмельницької — Нетішин, Славута,

Полонне, Ізяс-лав, Старокостянтинів, Волочиськ, Городок, Дунаївці; центри Тернопільської — Збараж, Почаїв, Бережани, Козова, Терехівля, Бу-чач, Борщів, Заліщики.

Промисловими пунктами є більшість районних адміністративних центрів, а також містечок економічного району. У деяких з них розміщені філії промислових підприємств більших міст економічного району. Але у них розвинена переважно промисловість харчова і будівельних матеріалів.

Подільський економічний район розміщений у межах лісостепової зони. Територіальна спеціалізація сільського господарства Тернопільської, Хмельницької, західної та північно-східної частин Вінницької області — зернове господарство, буряківництво, м'ясо-молочне скотарство і свинарство. Повсюдно вирощують картоплю, овочі. Буряківництво, вирощування зерна, олійних культур, м'ясо-молочне скотарство характерні для центральної і південно-східної частин Вінницької області. У Подільському Придністров'ї крім буряківництва, зернового господарства, м'ясо-молочного скотарства та свинарства займаються також садівництвом і овочівництвом. Довкола більших міст розвинені овоче-молочне господарство приміського типу і свинарство.

Актуальні проблеми регіону (економічні, соціальні, екологічні).

Подільський економічний район належить до економічних районів України з найвищим рівнем розораності земель. Нерівність території і висока частка посівів просапних культур у посівних площах зумовлюють активні процеси деградації ґрунтів і розвиток ерозійних процесів. До того ж, майже половина всіх сільськогосподарських угідь району мають підвищену кислотність. Тому важливими для району є розширене використання ґрунтозахисних технологій, насадження лісів, особливо на землях з поширенням ярів і балок, гіпсування та вапнування закислених ґрунтів.

Потрібно значно зменшити скидання забруднених стічних вод у природні поверхневі водні об'єкти. Таких вод економічний район скидає 77 млн м³, з них 68 млн м³, або 88,3 %, — Вінницька область, у т.ч. без очищення — 7 млн м³. Багато річок в районі непридатні для користування. Вкрай необхідні будівництво очисних споруд та поліпшення діючих. Треба збільшити об'єми оборотної води до рівня використання води на виробничі потреби, особливо у Вінницькій області, де вони становлять лише 18 %. Потребує докорінного поліпшення організація зберігання гною, мінеральних добрив та пестицидів.

У Подільському економічному районі налічується 316 організованих джерел викидів речовин. Щороку в повітря тут викидається 275,7 тис. т шкідливих речовин, або 162 кг з розрахунку на одного жителя. Найбільшими забруднювачами повітря є транспортні засоби і промислові об'єкти. Запобіжними екологічними заходами тут можуть бути використання екологічно чистих промислових і сільськогосподарських технологій, розширення вздовж шляхів зелених насаджень з газостійких деревних порід. Варто подбати про екологічну чистоту заповідників, державних заказників, дендропарків, пам'яток природи державного та місцевого значення, які займають 4,4 % території економічного району.

Перспективи та проблеми розвитку. Район має значні можливості розвитку господарства на перспективу. Разом з тим існують соціально-економічні проблеми, які потребують розв'язання. Зокрема, район значно відстає від інших економічних районів України за виробництвом товарної промислової продукції (на 37,2 %) і через це дотується з державного бюджету. Він мало забезпечений землею з розрахунку на одного мешканця. Не вирішені ще питання збереження та поліпшення родючості сільськогосподарських угідь, активізації багатьох малих міст і містечок, віддалених від великих міст району, та ін.

Необхідна розгорнута програма комплексного економічного розвитку району. Підвищити землезабезпечення сільських жителів можна за рахунок рекультивативної еродованих земель та зменшення площ під військовими полігонами. Для задоволення потреб жителів міст у сільськогосподарській продукції доцільно спеціалізувати сільськогосподарську зону АПК, сформувавши приміський АПК.

Потрібно поглибити спеціалізацію південних районів Поділля на вирощуванні овочів, ягід, цукрових буряків, зернових культур, особливо круп'яних, і тютюну. Тут молена вирощувати

найвищі урожаї гречки в Україні. У північній частині сприятливі умови для картоплярства, вирощування зернових і технічних культур, садівництва.

Назріла потреба в належному захисті бурякоцукрового ринку від інтервенції імпортного цукру-сирцю високим імпортним митом і належною внутрішньою ціною, що сприятиме відновленню попереднього обсягу роботи цукрових заводів.

Потребує вдосконалення слаборозвинена, незбалансована з основними сферами інфраструктура АПК. Варто створювати нові підприємства для раціональної переробки м'ясної і молочної продукції, сховища для картоплі, плодів та овочів у деяких великих сілах і містечках.

Переробні галузі мають бути зорієнтовані на застосування найновіших високих технологій з повним циклом переробки сільськогосподарської сировини.

Слід виготовляти в економічному районі машини для максимального використання на різних виробничих операціях, які не залежали б від сезонності виробництва, малопотужні технічні засоби для фермерських господарств; створити служби технологічного обслуговування, лізингові компанії приватних господарств. Обов'язково має бути збалансованим економічний, соціальний та екологічний розвиток території економічного району.

Залишаються актуальними конверсія оборонних підприємств, розвиток галузей, які працюватимуть на місцевій сировині. Оптимальний напрямок — розвиток електронної техніки, точного машинобудування, фармацевтичної промисловості. Проте для цього потрібні надійні постачальники сировини, матеріалів, комплектуючих, а також ринки збуту.

У районі є всі умови для успішного функціонування малих підприємств із заготівлі та переробки вторсировини, з використання місцевих сировинних ресурсів.

Механізми залучення та використання незайнятого населення можна оптимізувати, застосовуючи економічні й організаційні стимули участі його в сезонних роботах, впроваджуючи госпдоговірні принципи взаємостосунків між керівниками сільськогосподарських підприємств та сезонними працівниками.

Доцільно створити в економічному районі інформаційний банк кількісної та якісної характеристик трудових ресурсів. Ця інформація має бути всеохопною і доступною.

За нинішніх умов район може експортувати робочу силу, однак для цього треба створити умови для збереження трудового потенціалу з урахуванням того, що експорт робочої сили в сучасних умовах ефективніший за експорт товарів, оскільки певною мірою розв'язує проблему зайнятості.

На часі і такі питання, як розвиток лісового господарства, селекційні роботи в рослинництві і тваринництві, переробка значної частини продукції сільського господарства до кінцевого продукту, а також вжиття заходів щодо підвищення екологічної безпеки в зонах, прилеглих до Хмельницької АЕС, Кам'янець-Подільського цементного комбінату, Вінницького ВО «Хімпром».

Література

Качан Є.П. «Розміщення продуктивних сил та регіональна економіка». Навчальний посібник.-Київ: «Юридична книга», 2005-703с.